

Aleksandra Kujawiak

Uniwersytet Łódzki

 <https://orcid.org/0000-0001-8740-3627>

Metonimiczne użycie onimu *Bruksela* w dyskursie prasowym (na materiale tygodnika „Polityka”)

Streszczenie. Celem artykułu jest analiza metonimicznych użyc onimu *Bruksela* w dyskursie prasowym. Materiał badawczy składa się z około 350 pochodnych użyc nazwy własnej *Bruksela* wyekscerpowanych z tekstów zamieszczonych w tygodniku „Polityka” w okresie od 1 stycznia do 5 listopada 2019 roku. Metonimie zostały opisane za pomocą formuły: X (nośnik) za Y (cel). Wykazano, iż wtórne użycia nazwy własnej *Bruksela* służą profilowaniu treści uzależnionych od potrzeb komunikacyjnych. W artykule przedstawiono takie profile, jak: instytucja (Unia Europejska), społeczeństwo (zarząd Unii Europejskiej oraz rząd Brukseli) i wydarzenie (wygrana w wyborach do europarlamentu).

Słowa kluczowe: metonimia, wtórne użycie onimu, dyskurs prasowy, Bruksela, Unia Europejska

Od 2004 roku Polska należy do gospodarczo-politycznej wspólnoty europejskiej z siedzibą w Brukseli. Relacje z Unią Europejską, a także wpływ polityki unijnej na różne dziedziny gospodarki są wciąż obiektem rozważań dziennikarzy i polityków. Przyczynił się do tego także fakt, iż 1 grudnia 2014 roku jeden z przedstawicieli polskiej sceny politycznej, Donald Tusk, został przewodniczącym Rady Europejskiej. W dyskursie medialnym Unia Europejska często bywa nazywana Brukselą – od nazwy stolicy Belgii, w której znajdują się ponadto siedziby wielu innych instytucji, m.in. NATO czy Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej (Euratomu).

Celem artykułu jest analiza wtórnych użyc nazwy własnej *Bruksela* w dyskursie prasowym, a więc zbadanie mechanizmów tworzenia metonimii. Przy analizie materiału zastosowano opis analogiczny do propozycji Mariusza

Rutkowskiego (2007) – za pomocą formuły: X (nośnik) za Y (cel), a następnie wyodrębnione przykłady poddano profilowaniu rozumianemu jako „odmienne modelowanie obrazu językowego tego samego przedmiotu” (Bartmiński 2012: 96).

Materiał badawczy stanowiło około 350 pochodnych użyc nazwy własnej *Bruksela* (wyrażeń i zwrotów) wyekscerpowanych z tygodnika „Polityka” w okresie od 1 stycznia do 5 listopada 2019 roku (numery pisma od 1 do 44)¹.

Metafora a metonimia

Metafora to w tradycyjnym teoretycznoliterackim ujęciu „wyrażenie, w obrębie którego następuje zamierzona przemiana znaczeń składających się na nie słów” (Okopień-Sławińska 2008: 300). Teresa Dobrzyńska wskazuje, że procedura interpretacji metafory powinna opierać się na analizie formuły „X to Y”, w której X oznaczałby podmiot określany (zwany tematem głównym metafory), Y zaś – temat pomocniczy, nośnik (Dobrzyńska 1994: 15).

Przenośnia nie jest jednak ograniczona do płaszczyzny literackiej. George Lakoff i Mark Johnson w rozprawie *Metafory w naszym życiu* dowodzą, że zjawisko to towarzyszy nam w codziennej komunikacji, można dostrzec przenośne znaczenie wielu potocznych wypowiedzi. Zdaniem badaczy „istotą metafory jest rozumienie i doświadczanie pewnego rodzaju rzeczy w terminach innej” (Lakoff, Johnson 1988: 27). Wskazują oni na istnienie m.in. metafor ontologicznych, w tym także metonimii – z którą mamy do czynienia wtedy, gdy używa się pewnej rzeczy, by mówić o czymś zupełnie innym, jednak w jakiś sposób z nią związanym. Wyróżnia się przy tym jej określone rodzaje, kiedy to np. zamiast nazw całości używa się nazw części, producenta zamiast produktu, miejsca zamiast instytucji, miejsca zamiast wydarzenia czy instytucji zamiast nazw osób odpowiedzialnych za ich właściwe funkcjonowanie (Lakoff, Johnson 1988: 60–61).

Z kolei według Güntera Raddena i Zoltána Kövecsesa (1999: 21) metonimia polega na przekazaniu przez nośnik (element pojęciowy) mentalnego dostępu do celu – innego pojęcia mieszczącego się w obrębie tej samej domeny². Bożena Dereń do metonimii subiektywnych zalicza klasy: miejscowość – instytucja, stolica państwa – rząd tego państwa, instytucja – pracownicy instytucji, miejscowość – ludzie w niej mieszkający (Dereń 2005: 46).

¹ Lokalizację przykładów opisano według wzoru: (numer wydania / numer strony).

² O metaforze w ujęciu kognitywnym pisze Aleksander Gemel, odwołując się do teorii Lakoffa i Johnsona oraz Langackera. Przytacza przykład metafory „ROZUMOWANIE TO PODRÓŻ”, w której domeną źródłową określa się „układ pojęciowy związany z zespołem doświadczeń towarzyszących pojęciu podróży”, a domenę docelową stanowi sam proces podróżowania (Gemel 2016: 175).

Profile

Mariusz Rutkowski zwraca uwagę na to, iż nazwa geograficzna może, nie tracąc swych walorów — odniesieniowego (związanego z miejscem) i poznawczego (określającego lokalizację) — zostać poddana profilowaniu i być postrzegana ze względu na inne aspekty, takie jak: wydarzenia, instytucje, społeczność (Rutkowski 2007: 107).

1. Profil: instytucja

Wybór nośnika (źródła) X za cel (tenor) Y uzależniony jest od tego, jaką rolę odgrywa desygnat X w sposobie postrzegania rzeczywistości przez tego, kto używa metonimii. W zebranym materiale znalazły się przykłady użycia nazwy własnej *Bruksela* jako tematu pomocniczego / nośnika (X) dla tematu głównego / celu (Y) — *Unia Europejska*:

- *Prezes zadbał też o jej syna — piastuje stanowisko w **Brukseli**, w międzynarodowej grupie Europejskich Konserwatystów i Reformatorów, w której zasiada PiS (16/31),*
- *[...] obsada najważniejszych stanowisk w **Brukseli** da odpowiedź na pytanie o realne wpływy poszczególnych państw w Unii Europejskiej (23/8),*
- *W **Brukseli** dobiegła na szczęście końca kadencja polskiego mizogina z muchą (19/86),*
- *Powiat był dosłownie zaklejony wizerunkami prawicowych pretendentów do **Brukseli** (26/38).*

Wyraźne odniesienie do struktury organizacji — stanowisk zajmowanych przez reprezentantów poszczególnych państw członkowskich — nie pozostawia wątpliwości, iż mamy do czynienia z klasą „miejsce za instytucję”. Przedostatni przykład pozornie stanowi prymarne użycie onimu, jednak kontekst wypowiedzi pozwala wyraźnie dostrzec, iż tematem głównym jest *Unia Europejska*.

W zebranym materiale odnotowano także przykłady, w których nadawca jednoznacznie odwołuje się do wzajemnych antagonizmów wynikających ze sprzecznych interesów państw członkowskich i Unii Europejskiej:

- *[...] wzmocnić swą pozycję negocjacyjną wobec **Brukseli** (37/29)³,*
- *[...] chcieliby wzmocnić jego znaczenie kosztem **Brukseli** (22/55)⁴,*
- *[...] za wszystkie niepowodzenia ministrowie i premierzy winią [...] mityczną **Brukselę** i tzw. unijną biurokrację (21/36).*

³ Przy czym zamiast *wzmocnić swą pozycję negocjacyjną wobec Brukseli*, premier Johnson stał się adresatem ustawy, która dyktuje mu wystosowanie wniosku do Rady Europejskiej o przeciągnięcie brexitu, jeśli do połowy października nie osiągnie nowego porozumienia dotyczącego wyjścia (37/29).

⁴ Kolejni są „Ludzie Północy”, czyli nacjonalistyczni eurosceptycy. [...] Najliczniej reprezentowani są w Austrii, Danii i we Włoszech. Są zadowoleni z własnego państwa i *chcieliby wzmocnić jego znaczenie kosztem Brukseli* (22/55).

Interpretacja użycia nazwy własnej nie zawsze jest oczywista. Onim *Bruksela* zestawia się z innymi ojkonomiami, co może budzić wątpliwości interpretacyjne:

- *Ale im bardziej Londyn odsunie się od **Brukseli**, tym bardziej City odsunie się od Londynu* (17-18/63),
- *Vladowi Plahotniucowi zawsze było bliżej do **Brukseli** niż do Moskwy* (26/57),
- [...] *w większym stopniu dopomógł **Waszyngton** niż znacznie bardziej hałaśliwa **Bruksela*** (41/19).

Powyższe przykłady metonimii można byłoby zaliczyć do profilu „społeczność” i klasy „stolica państwa – rząd tego państwa”, ale ta formuła odnosi się jedynie do nazw: *Londyn*, *Moskwa*, *Waszyngton*. Zestawiona z nimi nazwa własna *Bruksela* zastępuje – podobnie jak we wcześniejszych przykładach – nazwę instytucji, Unii Europejskiej. Nadawca wypowiedzi wykorzystuje mechanizm implikatury konwersacyjnej (Lisowska-Magdziarz 2006: 79), ponieważ odczytanie przenośnego znaczenia wypowiedzi leży w kompetencjach odbiorcy, który jedynie mając wiedzę o zamiarach wystąpienia Wielkiej Brytanii z UE, a także o antagonizmach między Rosją a UE, może odpowiednio zinterpretować przekaz.

2. Profil: społeczność

Analiza zgromadzonego materiału badawczego wykazała, że onim *Bruksela* jest używany w odniesieniu do różnych grup społecznych – zarówno do rządu Brukseli (*stolica za rząd tego państwa*), jak i zarządu Unii Europejskiej (*siedziba UE za zarząd UE*).

2.1. Stolica państwa – rząd tego państwa

Kontekst wypowiedzi wskazuje na to, że w poniższych przykładach *Bruksela* jest nośnikiem domeny docelowej *rząd Belgii*. Dowodzi tego fakt, że zestawione zostały nazwy stolic (*Paryż*, *Berlin*, *Bruksela*, *Moskwa*, *Londyn*) lub byłych stolic (*Bonn*):

- *Ale rzeczywiście były czasy, gdy Bonn, Paryż, Berlin i **Bruksela** uprawiały politykę „Russia first”* (20/55),
- *W lutym trzech premierów landów byłej NRD [...] wezwą do zakończenia sankcji przeciwko Rosji – wbrew polityce Berlina i **Brukseli*** (35/52).

O tym, że nazwa własna *Bruksela* pełni funkcję desygnacyjną, czyli zastępuje inne pojęcie, świadczy to, iż zmianie uległ zakres jej łączliwości (*polityka Brukseli* zamiast *polityka rządu*, *Bruksela uprawia politykę* zamiast *rząd uprawia politykę*).

2.2. Siedziba instytucji – zarząd instytucji

Ze zmianą domeny, w której nadawca kategoryzuje daną nazwę własną, wiąże się nierozzerwalnie zmiana kontekstu. Szczególnie charakterystyczne w zebranym materiale są naruszenia łączliwości onimu *Bruksela* wynikające z użycia metonimii według schematu „siedziba instytucji za zarząd instytucji”. Wskazuje na to fakt, iż ojkonimowi przypisuje się zdolność do wykonywania pewnych czynności lub posiadanie cech charakterystycznych dla człowieka.

W zebranym materiale można wyróżnić przykłady odwołujące się do charakterystycznej dla istot ludzkich zdolności mówienia, komunikowania innym swoich sądów o rzeczywistości:

- *Bruksela* ostro zaprotestowała (14/55),
- *Bruksela* [...] nie wypowiada się na ten temat (26/57),
- [...] odpowiada *Bruksela* (36/9),
- *Bruksela* ogłosiła, że Unia wzmocni wysiłki [...] (31/12).

Szczególnie interesujący jest ostatni przykład, który wyraźnie dowodzi, że onim *Bruksela* stanowi w tym przypadku temat pomocniczy dla tematu głównego, jakim jest zarząd Unii Europejskiej.

Innym razem podkreśla się także zdolność *Brukseli* do podejmowania decyzji, np.:

- *Bruksela* uznała nowy rząd (26/57),
- *Bruksela* decyduje o dopuszczalnej krzywiźnie bananów, o tym, co jest warzywem, co owocem, a co rybą (43/38),
- *Bruksela* zgodzi się na przedłużenie [przełożenie daty brexitu] (43/12),
- [...] nie mogła bez zgody *Brukseli* (21/10).

Przykłady te odnoszą się do faktu, że rząd każdego państwa członkowskiego powinien się liczyć ze zdaniem zarządu UE, wiele bowiem spraw państwowych jest podporządkowanych polityce unijnej.

W tygodniku „Polityka” wskazuje się także na antynomie istniejące między rządem Polski i partią sprawującą władzę w Polsce a zarządem UE, wynikające z różnic ideologicznych:

- *Bruksela* będzie się musiała z panowaniem Chrystusa pogodzić (3/91),
- *Bruksela* rękę na nas podnosi, suwerenność wymiaru sprawiedliwości podważa i „miękkim totalitaryzmem” dusi katolików (2/89),
- *Bruksela* traci już do nas cierpliwość (44/46).

O tym, że onim *Bruksela* służy konceptualizacji zarządu Unii Europejskiej, a tym samym także o wtórnym użyciu nazwy, świadczy również częste przypisywanie temu ojkonimowi cech charakterystycznych dla człowieka:

- [...] nieustępliwość *Brukseli* (14/8),
- [...] arogancja *Brukseli* (14/8),
- [...] cierpliwość *Brukseli* (14/10).

Przypisywanie onimowi użytemu wtórnie cech ludzkich wynika przede wszystkim z tego, że na czele organizacji, jaką jest Unia Europejska, stoją konkretne osoby zajmujące określone stanowiska w hierarchicznej strukturze UE. W przeciwnym wypadku – gdyby nazwa ta nie odnosiła się do konkretnych osób, a cechy ludzkie przypisywane byłyby jedynie rzeczom lub zjawiskom – można byłoby mówić o personifikacji (Lakoff, Johnson 1988: 58).

3. Profil: wydarzenie

Zaledwie w jednym przypadku prymarny denotat nazwy został użyty zgodnie ze schematem „miejsce za wydarzenie”:

- *Chciałbym, żeby nauczyciele wytrzymali, żeby się nie dali zmanipulować ministerialnym kanciarzom, którzy właśnie zwiągają manatki z nadzieją na Brukselę [= ‘wygraną w wyborach do europarlamentu’]* (16/113).

W tym przypadku niezbędne było przytoczenie pełnego kontekstu, ponieważ dokładna interpretacja wymaga od odbiorcy kompetencji w postaci wiedzy o sytuacji politycznej w kraju. Nawiązuje się do strajku nauczycielskiego z 2019 roku, podczas którego pedagodzy i ich zwolennicy ostro krytykowali reformę oświaty Anny Zalewskiej. Autorka reformy wraz z innymi politykami uwikłanymi w ten konflikt tuż po zakończeniu strajku startowała w wyborach do Parlamentu Europejskiego.

Prymarne użycie nazwy

Zdarza się, że onim *Bruksela* zostaje użyty w swoim prymarnym znaczeniu (jako nazwa miasta), choć nadawca wyraźnie odwołuje się do kompetencji odbiorcy. Mimo iż kontekst jednoznacznie wskazuje, że chodzi o konkretne miasto, to jednak informacją niezbędną do prawidłowej interpretacji tekstu jest fakt, iż jest to siedziba UE.

- *Nasza biało-czerwona drużyna zademonstrowała po prostu w **Brukseli** swój niezłomny katolicyzm* (44/97),
- *Najpierw pani Zalewska, która w czasie najtrudniejszej próby deformy oświaty pierzcha do **Brukseli*** (29/95),
- *[...] główna autorka największego chaosu w oświacie w ostatnich dekadach pakuje się do **Brukseli**, a z problemami znowu zostaje samorząd* (22/22).

Podsumowanie

Jak zauważa Zofia Kaleta, denotację nazw własnych (w tym także ojkonomów) stanowią obiekty indywidualne (Kaleta 1996: 18). Analiza materiału badawczego wykazała, iż nazwa własna *Bruksela* została oderwana od prymar-

nego denotatu ('miasto, stolica Belgii, siedziba UE') i związana wtórnie z nazwą instytucji ('Unia Europejska') lub jej przedstawicielami. Można zatem stwierdzić, iż doszło do utraty prymarnej funkcji referencjalnej onimu, czyli deonimizacji⁵. Mariusz Rutkowski w rozprawie *Nazwy własne w strukturze metafory* zauważa, że tego rodzaju naruszenia związków denotacyjnych towarzyszą użyciu metafor i metonimii (Rutkowski 2007: 9).

W zebranym materiale nie występują ani graficzne (cudzysłów, wytłuszczona czcionka, kursywa), ani gramatyczne (liczba mnoga użyta zamiast pojedynczej, małe litery zamiast wielkich czy nietypowe użycia formantów *-ka*, *-ek*) wskaźniki wtórności użycia nazwy wymieniane przez Dereń (2005: 54–58). O tym, że odbiorca ma do czynienia z pochodną nazwą własną, ma się przekonać dzięki własnym kompetencjom, dostrzegając zaburzoną łączliwość leksemu *Bruksela*. Często dochodzi do personifikacji, miasto „wykonuje czynności” charakterystyczne dla człowieka (mówienie, wyciąganie wniosków, wyrażanie własnych opinii) oraz posiada ludzkie cechy (np. arogancja, cierpliwość, nieustępliwość).

Metonimiczne użycia nazwy własnej *Bruksela* służą profilowaniu treści uzależnionych od potrzeb komunikacyjnych. Leksem *Bruksela* staje się nośnikiem celów związanych z profilami: instytucja (*Unia Europejska*), społeczeństwo (*zarząd Unii Europejskiej*, *rząd Brukseli*) czy wydarzenie, a raczej skutki pewnych wydarzeń (*wygrana w wyborach do europarlamentu*).

Zgromadzone przykłady użycia onimu *Bruksela* w funkcji pozareferencjalnej dowodzą, że nazwy własne mogą funkcjonować jako symbole. Leksem ten niezależnie od schematu, w którym zostaje użyty jako metonimia, w świadomości odbiorców wiąże się przede wszystkim z instytucją Unii Europejskiej, jej zarządem czy innymi wydarzeniami z nią związanymi, rzadziej – z państwem, którego jest stolicą. Metonimie dzięki swojej skrótowości i wyrazistości są chętnie stosowane w dyskursie medialnym. Syntetyczna forma pozwala przekazać konkretne, czytelne dla odbiorcy treści w stosunkowo zwięzłym komunikacie. Ponadto materiał poddany analizie dowodzi pewnej szablonowości i skłonności dziennikarzy do powielania schematów, wykorzystywania utrwalonych wzorców, do których odbiorca jest przyzwyczajony, a w związku z tym nie ma problemów z ich odczytaniem.

Literatura

- Bartmiński J., 2012, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Dereń B., 2005, *Pochodne nazw własnych w słowniku i w tekście*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

⁵ Tego rodzaju wtórne użycie nazw własnych określane jest również mianem polisemii systematycznej polegającej na związaniu dwóch obiektów (prymarnego i wtórnego) na skutek użycia metonimii (Rutkowski 2012: 8).

- Dobrzyńska T., 1994, *Mówiąc przenieśnię... Studia o metaforze*, Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Gemel A., 2016, *Codziennosc metafor w perspektywie kognitywistycznej. Próba krytycznej analizy*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 1 (2), s. 172-186. <https://doi.org/10.5604/17339758.1198755>
- Kaleta Z., 1998, *Teoria nazw własnych*, w: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa-Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Lakoff G., Johnson M., 1988, *Metafory w naszym życiu*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Lisowska-Magdziarz M., 2006, *Analiza tekstu w dyskursie medialnym*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Okopień-Sławińska A., 2008, *Metafora*, w: M. Głowiński (red.), *Słownik terminów literackich*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Radden G., Kövecses Z., 1999, *Towards a theory of metonymy*, w: C. Panther, G. Radden (red.), *Metonymy in Language and Thought*, Amsterdam-Filadelfia: John Benjamins Publishing Company.
- Rutkowski M., 2007, *Nazwy własne w strukturze metafor i metonimii. Proces deonimizacji*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Rutkowski M., 2012, *Słownik metafor i konotacji nazw własnych*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

Aleksandra Kujawiak

*The metonymic use of onim Brussels in the press discourse
(on the example of the weekly magazine "Polityka")*

Summary. The aim of this article was to analyse the metonymic use of onim Brussels in the press discourse. The research material consisted of about 350 examples of the secondary use of a proper name extracted from the texts contained in the weekly magazine "Polityka", in the period from 1.01.2019 to 5.11.2019. Metonymy was described using the formula X (carrier) for U (target). It has been demonstrated that secondary use of the Brussels proper name is used to profile content depending on communication needs. The article presents profiles such as: institution (European Union), society (European Union board and Brussels government) and event (won in the election to the European Parliament).

Keywords: metonymy, secondary use of onim, press discourse, Brussels, European Union